

Варданян Марина,

кандидат філологічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОБРАЗИ ЕКЗОТИЧНИХ КРАЇН У ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються твори для дітей та юнацтва письменників української діаспори про Австралію, Бразилію та Нову Гвінею. Наголошується, що в цих творах втілено образно-національне мислення українських митців, які відкривали юному читачу екзотичні картини. Етнокультурні образи Австралії, Бразилії та Нової Гвінеї представлені у творчості для дітей та юнацтва кількома типами: образами-пейзажами екзотичних дивоглядів; образами, що розкривають певні небезпеки; образами корінного населення — папуасів та індіанців, звичай яких зображуються у творах. Осмислення інокультур відбувалося через тлумаченні певних проблем, пов'язаних із власне українським досвідом.

Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, етнокультурні образи.

Vardanian M. The Ethno-Cultural Images of Exotic Countries in the Children's Literature of the Ukrainian Diaspora Writers of the 20th Century.

The article deals with the works for children and youth about Australia, Brazil and New Guinea, written by Ukrainian Diaspora authors. It is noted, that these works embody the imagery and national mentality of the Ukrainian writers, which introduced the young reader to exotic images. The ethno-cultural images of Australia, Brazil and New Guinea are presented in several types: landscapes of exotic sights; images that reveal certain dangers; the images of the aboriginals, whose customs are depicted in the works for children and youth. The comprehension of the other cultures was realized through the interpretation of certain problems related to the actual Ukrainian experience.

Key words: children's literature, Ukrainian Diaspora, ethno-cultural images.

«Нашого цвіту по всьому світу» — такий крилатий вислів характеризує тих українців, які за різних обставин, переважно національно-політичних, були змушені покинути Україну. Покинути фізично, але не духовно. Як слушно зауважував І. Дзюба у своїй праці «На трьох континентах»: «Через колоніальне становище України

її інтелектуальні й мистецькі сили завжди розтікалися поза її межі. На чужині — в Петербурзі, Москві, Варшаві, Кракові, Відні, Будапешті, Празі, Женеві, Берліні, Парижі, а потім і за океаном — в різні часи виникали осередки української культурної діяльності. Це можна кваліфікувати не лише як розпорошення національних творчих сил, а й як виникнення (а часом і розквіт) альтернативних чи доповнювальних форм українського мистецького й літературного життя в еміграції» [3, с. 16].

Одним із таких культурних осередків в українському зарубіжжі ХХ століття стало Об'єднання письменників дитячої літератури імені Л. Глібова, яке згуртувало митців з різних країн розселення українців. Яскравими прикладами з національного життя українців в Австралії й Бразилії є Дмитро Чуб та Ольга Мак, аналізу творчості яких присвячені розділи в монографії «Свій — Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» [2]. Власне проживання у таких країнах як Австралія, Бразилія, Нова Гвінея або зацікавлення їх культурою позначилося на образно-національному мисленні митців, які відкривали читачу екзотичні картини. Але водночас осмислення інокультур відбувалося через тлумаченні певних проблем, пов'язаних із власне українським досвідом. Про це і йдеться в статті, метою якої є розгляд етнокультурних образів екзотичних для українців країн Австралії, Бразилії, Нової Гвінеї, що постали в художньому світі трилогії Ольги Мак «Бог вогню», збірках Дмитра Чуба «Стежками пригод», Божени Сібо «Літаючі самоцвіти», оповіданнях і казках П. Вакуленка «Мої австралійські сороки», «Весела Кукабара», нарисі Леоніда Полтави «Каарам-Тамо — людина з місяця», низці поезій. Власне осмислення культури різних народів є предметом вивчення багатьох наук, зокрема актуалізується ця проблематика й у такій галузі порівняльного літературознавства як імагологія. Тож у своїх міркуваннях опираємося на методологічні засади імагології, яка, за В. Будним та М. Ільницьким, «присвячена вивченню образів інших етнокультур у національній літературі» [1, с. 350].

Етнокультурні образи Австралії та Нової Гвінеї представлені у творчості для дітей та юнацтва кількома типами: образами-пейзажами екзотичних дивоглядів; образами, що розкривають певні небезпеки; образами корінного населення — папуасів чи індіанців, звичай яких зображуються у творах.

Перший тип — є найбільш поширеним у творах австралійської гілки письменників української діаспори. Австралійські топоси

винесені в заголовок поезій, зокрема, як це можемо побачити, у Є. Зозе «Австралії», В. Онуфрієнка цикл «Австралійські настрої», М. Підрізи «Австралійський берег», К. Фольц «У австралійському степу». Образ Австралії у цих творах розкривається через епітети — «барви зелені», «пінисті береги», «незайманий край», «тиша пекуча». Таким є австралійський пейзаж у М. Підрізи [7, с. 207]:

*Розкішний край цей барвами природи,
В натурі й величі незайманий лежить,
І чайок крик ляга на срібну воду
Й над берегом нескінчено бринить.*

Проте зображення ідилічного пейзажу в поезіях, що пов'язані з враженнями від екзотичної країни, часто супроводжуються відтворенням настроїв суму, туги, ностальгії про материнську землю, Україну. Такі міркування втілені в рядках «У австралійському степу» К. Фольц [7, с. 229]:

*Безкрайї простір, синій небосхил,
Дорога через степ на сотні миль.
Безмежна далечінь — дитинства рай,
Та австралійський степ не Рідний Край...*

У збірці Дмитра Чуба «Стежками пригод» природа невідомого простору описана засобами контрасту: лісостеп та непрохідні хащі, нестерпна спека та холод, кролики та різноманітні плазуни, павуки, хижачи [9]. Тут, як і в попередніх авторів, назви творів цієї збірки, зокрема «За нами гналася смерть», «Випадкова зустріч», «Пригода з кенгуру», «Це трапилося в Австралії», «Пригода з крокодилем», «У хащах австралійського лісу» розкривають Австралію як країну цікаву та небезпечну водночас, пізнання якої починається зі знайомства з природою.

У баченні Дмитра Чуба образ Австралії — це загальний образ первісного світу, у якому мають співіснувати людина та представники дикої фауни — папуги, кукабари, кенгуру, посуми, бугаї, удави, крокодили. Кожен твір письменника розгортає певну пригоду, що трапляється в житті новоприбульця до Австралії: полювання на кролів та знайомство з опосумом, що охороняється в Австралії законом («Австралійський ведмедик»), напад отари рогатої худоби («За нами гналася смерть») чи двометрової ящірки («Несподіваний напад»), або кенгуру («Пригода з кенгуру») та навіть величезного полоза «давуна» («Це трапилося в Австралії»). Так автор розгортає другий

тип образів, що пов'язані з небезпеками для відкривачів незвіданого світу Австралії.

Основне місце в означених на початку статті творах відводилося образам місцевих мешканців. У творах про Австралію та Нову Гвінею — ними ставали тубільці з мікронезійських островів. Через ці образи письменники відкривали культуру та звичаї цього народу, його мораль, але в той же час акцентували на колонізації цього краю якоюсь із держав у різний час. Зокрема, зображуючи своїх персонажів тубільців, Дмитро Чуб не лише оповідає про звичаї, мову, історію та цінності місцевих аборигенів, а й проводить думку про неприпустимість насилля одного народу над іншим, закликаючи до мирного співіснування різних рас. Ці взаємини етносів проєктуються й на українців в оповіданнях «Про тих, що ходять в Ляп-Ляп» та «Розмова з папуасом».

Схожі питання піднімає у своїй збірці легенд та оповідань «Літаючі самоцвіти» із життя папуасів письменниця Божена Сібо (Індра Сірко). Описуючи умови життя в Новій Гвінеї, письменниця відкриває архаїчність звичаїв та культури етносу. Вона звертається до астральних, тотемних та космогонічних міфів та легенд папуасів. Водночас Божена Сібо ставить морально-етичні проблеми, розкриваючи почуття в родині та племенах. Так в оповіданні «Малий мучитель» йдеться про жорстокість та співчуття. Тут авторка зображує двох братів із бідної родини тубільців: один — турботливий, інший — нищив усе живе навкруги. Мисткиня артикулює питання відповідальності перед слабшим: чи допоможе той, кого знищували?

В іншій легенді про райську птаха «Небезпечна краса» Божена Сібо порушує тему пихатості та самовпевненості. Через цей образ авторка прагне застерегти від зарозумілості наприкінці твору: *«Запізно жалкувалася райська пташка, що не вдоволилась тим, що їй було розумно дано, але хотіла бути ще кращою, і тому за свою красу заплатилася найвищою ціною... своїм життям»* [8, с. 26]. Про материнську любов і відчай від втрати дитини, співпереживання до горя йдеться у творі «Літаючі самоцвіти». А неповага до звичаїв та старших становить вістря конфлікту в оповіданні «Чарівні вогники». В оповіданнях Божени Сібо проголошується ідея: ці люди, попри примітивність побуту, наділені якостями, що втрачені цивілізацією. Насамперед, це гармонія людини зі світом природи.

Образи Нової Гвінеї широко представлені в низці нарисів «Папуа Нова Гвінея», «В джунглях Нової Гвінеї» П. Вакулєнка, «З новогвінейських вражень» Дмитра Чуба та «Каарам-Тамо — людина з місяця» Леоніда Полтави. Нарисовці ретельно описують побут, житло,

їжу, вірування в духів та богів, ритуали поховання, звичаї прощатися, вітатися, ведення сільського господарства, риболовлі, розведення тварин корінних мешканців Нової Гвінеї. Але образи папуасів радше осмислюються в площині, пов'язаній з колонізацією Нової Гвінеї. Тут нарисовці відобразили свою точку зору на проблему: без ідилії щодо «дикунів-тубільців» та їх первісного світу, але й не розділяючи позицій країн-імперій. Тому в нарисах чітко простежується опозиція цивілізація — природа, що оприявлюється в початковому обрамленні нарису Леоніда Полтави «Каарам-Тамо — людина з місяця»: *«Той світ вабив не тільки своєю екзотичністю, красою і багатством: там, на островах Тихого океану, жили племена папуасів, чорношкірих людей, які ще не знали заліза, навіть не вміли добувати ванно. Із Європи пливли кораблі, приїздили білі люди, привозили свою цивілізацію. А наука втрачала останню нагоду вивчити життя первісних-людей дикунів»* [6, с. 4].

У нарисах ставляться акценти на гуманності, що нібито має бути ознакою цивілізації, а в дійсності виступає знаряддям жорстокості та насилля щодо іншого народу, за якого проголошується добра воля. У такому контексті митці піднімали питання й колонізації України Російською імперією. Через відображення епізоду визнання в 1975 році Нової Гвінеї незалежною державою, колонізація якої тривала з XVI ст., письменники проводили ідею про закономірні процеси в Україні, яка здобуде свою незалежність.

Такі мотиви притаманні й трилогії Ольги Мак «Бог вогню», у якій письменниця відкриває культуру й історію корінних племен Бразилії, виявляючи в ній близьке й відмінне з українським. Головну роль у створенні образу чужої країни та відмінного характеру народу тут відіграють самі персонажі-індіанці як носії іншої ментальності та культури. У такий спосіб Ольга Мак, з одного боку, з репортерською точністю розкриває історичні, культурні, політичні особливості Бразилії, наводячи у творі навіть зображення карт місцевості.

Етнокультурні образи ідентифікуються через власні імена: Коарасіаба (Соняшний Волос), Арасі (Світанок); назви племен: гваянці, тупіси, тупі, тапуа; географічні топоси: Долина Ігурей, Мато Гроссо, Гваїра, затока Гванабара, ріка Парада. У такий спосіб письменниця створює колективний портрет корінного мешканця Бразилії. Але разом із тим вона прагне відтворити й психологічний образ індіанця, проникаючи до світу його думок і мрій. Цього авторка досягає через персонажа твору, вождя племені Коарасіаба, який прагне повернутися до свого народу в Долину Ігурей, зберегти рід від загибелі

та відновити його славу.

Тим самим, етнообрази та розгорнуті історичні екскурси ставали в повістях Ольги Мак посередниками обміну уявленнями про культури — індіанську та українську, сусіда та себе самого. У цьому сенсі слушними є міркування В. Будного та М. Ільницького про вияви зустрічі з Іншим, що може виражатися в прийнятті чи неприйнятті, підпорядкування йому чи панування над ним або розгорнути діалог із ним, але в будь-якому випадку така зустріч *«спонукає до вслухання у власне Я, відкриття в ньому досі незнаного, переоцінку й оновлення, коли перебудовуються позиції, у яких “своє” перебуває відносно “іншого” та “універсального”, загальнолюдського»* [1, с. 353]. Тому вождь індіанців у трилогії Ольги Мак стає як ціннісне в пошуках власної, української, ідентичності. Це досягається у творі через образ українського юнака Данка (Богдана) Сокола, родина якого емігрувала до Бразилії після Другої світової війни.

Як і в нарисах Леоніда Полтави та П. Вакуленка сакральні прагнення українців за всіх часів шляху до самовизначення подаються через образ Бразилії, яка в непростому протистоянні позбувається статусу колонії: *«Сторінки, які записала Бразилія у боротьбі за незалежність, наскрізь просякли кров’ю, але нарешті таки ця нова країна 7 вересня 1822 року стала незалежним від Португалії королівством на чолі з королем Петром Першим»* [4, с. 77]. Тож близька для українців тема рабства — свободи здобуває в Ольги Мак оновлення через бразильські образи.

Бразилія в Ольги Мак розкривається як країна контрастів: нетрі й смертельні хащі та щедро обдарований край, плодочі землі й добробут водночас. Тому, з одного боку, Бразилія — дикий та чарівний край, де існують первісні ліси та племенні устрої життя, але, з іншого, — у ній відбулися процеси цивілізації («хмародери», «авто», «башти», «одягнені індіанці», університети та школи). Ця контрастність в повісті пов’язана з реалізацією ідеї про упокорення етносу. Адже історія відкриття Бразилії португальцями в XVI ст. пов’язана з її колонізацією, війнами, кровопролиттям, рабством, несправедливими жертвами тисяч людей. Проти цих процесів і виступає Ольга Мак.

У трилогії письменниця осмислює питання свободи, протиставляє матеріальне й духовне через образ Соняшних Клейнодів як *«причини слави і нещастя племені гваянас»* [5, с. 288]. Для одних — індіанська корона та берло з діамантами — це гроші та багатство, для других — національна реліквія. Вартісність національних символів вимірюється іншим, не золотом і діамантами, а повагою. До таких висновків

підводить письменниця, порівнюючи безцінність реліквій індіанців та державного прапора для українців, адже обидва є тим символом, що єднає народ, етнос у цілісне.

На останок наголосимо, що в австралійській та бразильській літературі для дітей та юнацтва письменники української діаспори візуалізували не лише екзотику Австралії, Бразилії та Нової Гвінеї, а й зображували її корінних мешканців, тим самим відкриваючи етнокультурне. Головно, митці у формуванні образів-іміджів корінних мешканців цих країн відходять від спрощеного їх зображення. Тому не лише подають картини природи екзотичних країн, звичаї між племенами, а й порушують морально-етичні, культурологічні й соціально-політичні проблеми, екстраполюючи їх на українське. Артикулюючи на близькому в культурі та історії корінних мешканців Австралії, Бразилії та Нової Гвінеї з українським, митці засуджували панування та висловлювали право народів на самовираження. Тим самим у спільному контексті сповідувалася ідея співіснування різних культур, народів та етносів.

Література

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. — 430 с.
2. Варданян М. В. Свій — Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі: монографія / М. В. Варданян — Кривий Ріг: Видавництво «Діонат», 2018. — 406 с.
3. Дзюба І. На трьох континентах: у 3-х кн. / Іван Дзюба. — К.: Видавництво «КЛІО», 2013. — Кн. І: «Нашого цвіту по всьому світу...». Від Малоросії до України. Енциклопедія опору. — 807 с.
4. Мак Ольга. Бог вогню: пригодницька повість з бразилійського життя / Ольга Мак. — Мюнхен: Українське видавництво, 1955. — Том 1. В Санто Антоніо. — 334 с.
5. Мак Ольга. Бог вогню: пригодницька повість з бразилійського життя / Ольга Мак. — Мюнхен: Українське видавництво, 1955. — Том 2. Драма на Г'ваїрі. — 297 с.
6. Полтава Леонід. Подорожі і пригоди Миклухи-Маклая або Каарам-Тамо — людина з Місяця / Леонід Полтава. — Париж: Видавництво «Дніпрова хвиля», [Б.р.]. — 56 с.

7. Рідні голоси з далекого континенту: Твори сучасних українських письменників Австралії / упоряд. та передм. А. Г. Михайленка. — К.: Веселка, 1993. — 239 с.
8. Сібо Божена. Літаючі самоцвіти / Божена Сібо. — Мельборн–Аделаїда: Видавництво «Ластівка», 1957. — 64 с.
9. Чуб Дмитро. Стежками пригод; оповідання, нариси, вірші / Дмитро Чуб. — Мельборн: Просвіта, 1975. — 119 с.